

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST-FRYSLÂN

Beleidsplan 2025 – 2029

Voor u ligt het Beleidsplan 2025-2029 van de Stichting tot behoud van monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân. In dit beleidsplan geven we aan waar we ons als bestuur de komende jaren op willen richten.

[Home](#) [De stichting](#) [Monumenten](#) [Nieuws](#) [Verhuur Broerekerk](#) [Contact](#)

*De Stichting tot behoud van Monumenten
in de gemeente Súdwest-Fryslân*

zet zich in voor het instandhouden van 23 rijksmonumenten.

Op 10 maart 2011 heeft de belastingdienst de Stichting aangemerkt als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI).

Dit betekent onder meer dat de Stichting volledig is vrijgesteld van schenkbelasting en erfbelasting.

Zie ook onder Stichting /ANBI-gegevens.

Banknummer: IBAN NL23RABO 0325 569 568

Hieronder ziet u de monumenten die bij ons in eigendom zijn.

Meer weten over een monument? Klik op de foto!

Deze website wordt geregeld bijgewerkt

Laatste bijdrage: 22 oktober 2019

Zie onder Nieuws:

Excursie vrijwilligers en bestuur op 31 augustus 2019

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

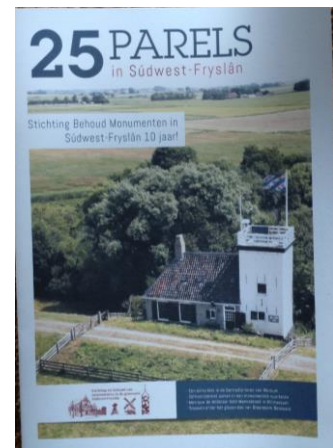
STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST-FRYSLÂN

Ontstaansgeschiedenis van de Stichting.

Onze stichting is in december 2010 ontstaan door een fusie van gelijknamige stichtingen in de (voormalige) gemeenten Bolsward, Wûnseradiel en Nijefurd. In 2021 hebben wij het 10-jarig bestaan van onze stichting op passende wijze gevierd met de uitgave van het magazine *25 Parels in Súdwest-Fryslân*.

Zie voor Overzicht Monumenten Bijlage 1.

Status van de stichting

De Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân is een zelfstandige stichting die beoogt monumenten te beheren die voorheen in bezit waren van de gemeente Súdwest-Fryslân of van voorgangers van de gemeente Súdwest-Fryslân.

Op 10 maart 2011 heeft de belastingdienst de Stichting aangemerkt als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Dit betekent onder meer dat de Stichting volledig is vrijgesteld van schenkbelasting en erfbelasting.

Bestuur

Het huidige bestuur bestaat sinds de oprichting uit 8 leden waarvan voorzitter, secretaris en penningmeester het dagelijks bestuur vormen. Volgens de statuten zijn een oneven aantal van minimaal 3 bestuursleden vereist.

De voorzitter

Bestuursleden mogen maximaal 3 periodes zitting hebben in het bestuur. Het verdient extra aandacht om in de beleidsperiode nieuwe bestuursleden te vinden. Het aantal bestuursleden zal ook gespreksonderwerp zijn. Met name wanneer het moeilijk blijkt nieuwe bestuursleden te vinden.

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST- FRYSLÂN

Zie voor het rooster van aftreden van de bestuursleden Bijlage 2.

Er is ook een profielschets opgesteld waarin wordt beschreven aan welke eigenschappen een bestuurslid moet voldoen. Zie Bijlage 3.

Bureau

Het door het bestuur vastgestelde beleid van de stichting wordt onder dagelijkse verantwoordelijkheid van de voorzitter, de secretaris en de penningmeester door een medewerker van het Steunpunt Monumentenzorg Fryslân uitgevoerd. De stichting houdt kantoor in het gemeentehuis in Sneek. De vaste vergaderplaats is in de aanbouw van molen de 'Onderneming' in Witmarsum.

De gemeente Súdwest-Fryslân ondersteunt de stichting verder met een werkplek met computer en toebehoren en er mag gebruikt gemaakt worden van haar computernetwerk.

Medewerkers

Voor technische ondersteuning wordt de heer H. Haitsma van de stichting Steunpunt Monumentenzorg Fryslân ingehuurd.

Mevrouw R. Elzinga-van der Velde is actief als notulist (op vrijwillige basis met een vrijwilligersvergoeding).

Vrijwilligers

De stichting kent een grote groep van 25 (plaatselijke) vrijwilligers die uiteenlopende taken vervullen t.b.v. onze monumenten. Voorbeelden

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST- FRYSLÂN

hiervan zijn klok opwinden, toezichhouden, sleutelbeheer en lokaal aanspreekpunt.

Huidig beleid. Ieder jaar wordt voor de vrijwilligers een bijeenkomst / themamiddag georganiseerd. Aan het eind van het jaar krijgen de vrijwilligers een onkostenvergoeding.

Toekomstig beleid: Doorgaan met het huidige beleid.

Digitale mogelijkheden

Op 1 januari 2013 is onze website www.stichtingmonumentenswf.nl gelanceerd. Verder hebben wij in de Broerekerk op twee plaatsen een bordje met QR-code aangebracht dat toeristen rechtstreeks naar onze website leidt.

Doelstelling van de stichting

- Het bevorderen van de instandhouding van monumenten als bedoeld in de Erfgoedwet en de gemeentelijke Erfgoedverordening, voor zover deze zijn gelegen binnen de grenzen van de gemeente Súdwest-Fryslân.
- Het verrichten van alle verdere handelingen die met

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST-FRYSLÂN

het hiervoor genoemde in de ruimste zin verband houden of daartoe bevorderlijk kunnen zijn.

- Het beheren van de monumenten.

De stichting tracht haar doel te verwezenlijken door onder meer:

1. Het in juridische eigendom verwerven van monumenten als hiervoor omschreven.

Huidig beleid: Monumenten worden alleen in eigendom genomen als die van de gemeente Súdwest-Fryslân (of haar voorgangsters) afkomstig zijn.

Toekomstig beleid: Dit beleid blijft hetzelfde.

2. Het op professionele basis laten restaureren en onderhouden van de verworven monumenten.

Huidig beleid: Bij restauraties worden nagenoeg alleen maar gerenommeerde bedrijven die garant staan voor vakkundig werk ingehuurd. Er wordt gewerkt volgens de landelijk erkende uitvoeringsrichtlijnen van de stichting ERM. Dit staat ook verwoord in onze restauratie- en onderhoudsplannen.

Toekomstig beleid: Bij aanbestedingen willen we het huidige beleid doorzetten. Om de betrokkenheid met de bevolking te vergroten, trachten we bij kleine (onderhouds) werkzaamheden zoveel mogelijk de lokale/regionale bedrijven/personen te betrekken. Vakbekwaamheid staat

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST-FRYSLÂN

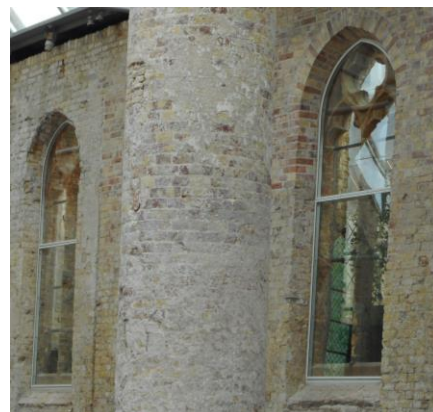
hierbij voorop. Wij hechten er ook waarde aan dat door onze opdrachten het vakmanschap bewaard blijft.

Zie voor ons aanbestedingsbeleid Bijlage 4.

3. Het onderhouden van nauwe contacten met de verantwoordelijke bestuurders en ambtenaren van de gemeente Súdwest-Fryslân en de provincie Fryslân.

Huidig beleid: Jaarlijks worden het jaarverslag en de begroting naar het college van B&W gestuurd. Hierop volgt een toelichting in een gesprek met de portefeuillehouder en een delegatie van ons bestuur. Naast dit halfjaarlijkse contactmoment is er soms contact met de portefeuillehouder over adhoc zaken. Ditzelfde geldt voor het contact met de verantwoordelijk gedeputeerde.

Op ambtelijk niveau is er goed overleg tussen onze technisch medewerker en de betrokken beleidsambtenaren van gemeente en provincie.

In overleg met de gemeente is geluidwerend glas aangebracht in de Broerkerk (zie hierboven).

Toekomstig beleid: Bestaand beleid continueren. Daarnaast willen we iedere gelegenheid benutten om contacten te onderhouden met gelijksoortige verenigingen/stichtingen/personen.

4. Het vergroten van het draagvlak onder de bevolking voor de monumenten.

Huidig beleid: Via publicaties en pers-artikelen trachten we de bevolking binnen de gemeentegrenzen en binnen de provincie Fryslân te informeren

Bezoekadres: Kruisbroederstraat t.o. 31, Sneek

Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek

Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)

IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68

e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl

Website: www.stichtingmonumentenswf.nl

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST- FRYSLÂN

over wat we doen en te interesseren voor het cultureel erfgoed in het algemeen en voor onze monumenten in het bijzonder.

Toekomstig beleid: Bestaand beleid continueren en waar mogelijk intensiveren.

5. De werving van geldmiddelen.

Huidig beleid:

a) De stichting ontvangt jaarlijks een financiële bijdrage van de gemeente Súdwest-Frylân voor de beheers- en onderhoudstaken.

b) Per instandhoudingsproject wordt een subsidie gevraagd bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en bij de provincie Fryslân (indien passend binnen de regeling) en worden per project diverse instanties/fondsen aangeschreven voor donaties/bijdragen.

c) Indien mogelijk worden monumenten geheel of gedeeltelijk verhuurd.

d) Er wordt een kleine vergoeding ontvangen van Wetterskip Fryslân voor bemaling van een tweetal polders, ingeval van extreme regenval.

DIT PROJECT IS MEDE MOGELIJK GEMAAKT:	
MET STEUN VAN	RIJKSDIENST VOOR HET CULTUREEL ERFGOED
MET STEUN VAN	PROVINSJE FRYSLÂN
MET STEUN VAN	GEMEENTE SÚDWEST-FRYSLÂN
MET STEUN VAN	WADDENFONDS
MET STEUN VAN	STICHTING JUCKEMA SIDERIUSFONDS
MET STEUN VAN	VAN HELOMA STICHTING
MET STEUN VAN	M.A.O.C. GRAVIN VAN BYLANDT STICHTING
MET STEUN VAN	MEINDERSMA-SYBENGA STICHTING
MET STEUN VAN	P.W. JANSSEN'S FRIESCHE STICHTING

Toekomstig beleid: Bestaand beleid continueren. De huurprijzen actueel houden.

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST- FRYSLÂN

Verder aandacht schenken aan bedrijven die jaarlijks een bijdrage zouden willen geven om onze stichting in stand te houden. Dit zou ondermeer kunnen door die bedrijven een advertentiemogelijkheid of een link naar hun

bedrijf op onze website aan te bieden. En de site daar op aan te passen. Het leveren van een bijdrage aan de instandhouding en versterking van de beleving en de waardering van het karakteristieke Friese cultuurlandschap.

Huidig beleid:

- a) De kerktorens zijn van belang als bakens in het landschap en als herkenningspunt van een stad of dorp, voor het luiden van de klok(ken) bij kerkdiensten en begrafenissen en voor het slaan van de uren.
- b) De klokkenstoelen worden op 2 begraafplaatsen nog gebruikt bij begrafenissen.
- c) De korenmolen 'De Onderneming' in Witmarsum doet al vijfenveertig jaar dienst als opleidingscentrum voor vrijwillige molenaars en maalt wekelijks graan voor mevrouw De Molenaar die naast de molen haar bakkerij heeft.

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST- FRYSLÂN

d) De beide Amerikaanse windmotoren staan 'reserve' voor het bemalen van de bijbehorende polder. Bij extreme regenval assisteren zij het gemaal van het Wetterskip Fryslân. Hiervoor voor krijgt de stichting een kleine vergoeding.

e) Onze stichting zorgt er voor dat de aanwezige vlaggenmasten in de torens bruikbaar zijn en blijven zodat dorpen/steden kunnen vlaggen als zij dat willen.

Toekomstig beleid: Bestaand beleid continueren.

6. Bouwhistorie: Het krijgen en verschaffen van meer inzicht in de geschiedenis en de bouwhistorie van onze monumenten door het laten uitvoeren van bouwhistorische verkenningen en onderzoeken.

BOUWHISTORISCH ONDERZOEK

Huidig beleid: Door onze stichting is de geschiedenis van bijna al onze monumenten, voor zover ons

mogelijk, in beeld gebracht. Deze beknopte overzichten van de verschillende monumenten zijn op onze website te vinden. Voor enkele van onze monumenten hebben we een bouwhistorisch onderzoek laten doen. Wat een aantal mooie en interessante rapporten heeft opgeleverd.

*Bezoekadres: Kruisbroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST-FRYSLÂN

Toekomstig beleid: In geval van restauraties bouwhistorisch onderzoek uitvoeren.

7. Het bijdragen aan de toeristische aantrekkelijkheid van de provincie Fryslân in het algemeen en het landschap van Súdwest-Fryslân in het bijzonder.

Huidig beleid: Waar mogelijk inspelen op de actualiteit

Toekomstig beleid: Bestaand beleid continueren.

8. Klokken en uurwerken: In alle torens in bezit van de stichting zijn klokken

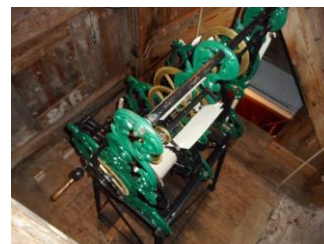
aanwezig en in meerdere torens ook oude uurwerken. In sommige gevallen wordt het luiden en het slaan van de klokken elektrisch aangedreven. In een aantal gevallen zijn de oude uurwerken (soms in ruste) nog aanwezig in de torens. Sommige oude uurwerken worden automatisch opgewonden.

Huidig beleid: In een aantal torens is een automatisch opwindsysteem geplaatst bij gebrek aan iemand die het uurwerk nog wil opwinden.

Toekomstig beleid: Bestaand beleid continueren.

De oude uurwerken 'in ruste' zo mogelijk conserveren danwel beschermen en zo mogelijk achter glas plaatsen. Zie overzicht klokken en uurwerken in Bijlage 5.

Anbi status: De belastingdienst heeft onze stichting aangemerkt als Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Dit betekent onder meer dat de Stichting

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST-FRYSLÂN

volledig is vrijgesteld van schenkbelasting. Particulieren die een schenking doen aan onze stichting mogen deze als aftrekpost opvoeren voor de inkomstenbelasting. De stichting dient te voldoen aan de eisen van de belastingdienst in dezen. Eén daarvan is het hebben van een actuele website.

Huidige beleid: We houden ons aan de eisen van de belastingdienst en onze website wordt steeds actueel gehouden.

Toekomstig beleid: Ruime bekendheid geven aan de ANBI-status ondermeer door dit bij notariaten in onze gemeente kenbaar te maken. Ook willen wij meer aandacht geven aan de mogelijkheid van nalaten aan onze stichting.

ANBI-gegevens en Banknummer

De Stichting tot behoud van monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân is door de belastingdienst aangemerkt als een **Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)**.

Dit betekent onder andere dat de stichting geen erf- of schenkbelasting hoeft te betalen over ontvangen erfenissen en schenkingen die de stichting gebruikt voor het algemeen belang. Wie aan de stichting een schenking doet kan zijn of haar donatie binnen de daarvoor geldende regels aftrekken van de inkomsten of vennootschapsbelasting. Wij zijn blij met elke bijdrage!

Inschrijfnummer Kamer van Koophandel: 51616009.

Fiscaal nummer: 8500-99-201

Banknummer: IBAN NL23RABO 0325 569 568

9. POM-status: Als een stichting meer dan 20 monumenten heeft kan deze stichting een zogenaamde POM-status krijgen. POM staat voor Professionele Organisatie voor Monumentenbehoud. Deze status biedt voordelen bij de aanvraag voor instandhoudingssubsidie.

Huidig beleid: Toen de stichting 22 monumenten in bezit had, is door ons geprobeerd om voor deze speciale status in aanmerking te komen. Om uitlopende redenen is dat toen niet gelukt.

Toekomstig beleid: In deze beleidsperiode zal in overleg met zusterstichtingen uitgezocht worden of het aanvragen van de POM-status voor onze stichting een haalbare weg zal zijn.

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST- FRYSLÂN

10. Uitbreiding bezit.

Huidig beleid: Sinds de oprichting is het aantal monumenten in eigendom drie keer uitgebreid.

Toekomstig beleid: Onze stichting is bereid meer monumenten in eigendom te verkrijgen. Voorwaarde voor eventuele uitbreiding van het monumentenbezit is wel dat de gemeente Súdwest-Fryslân hiermee instemt én dat er voor de instandhouding van deze monumenten voldoende financiën voorhanden zijn.

13. Aanpassen beleidsplan.

Huidig beleid: In de vorige beleidsperiodes hebben we ons beleid zo nu en dan aangepast. Er werd zo mogelijk ingehaakt op de actualiteit.

Toekomstig beleid: De wereld is steeds in ontwikkeling. Voor monumentenzorg is dit niet anders. Als stichting zullen we ons beleid daarom regelmatig ook moeten aanpassen aan veranderende regelgeving en nieuwe subsidieregelingen. Het is daarom ons streven om ons beleid iedere vijf jaar onder de loep te nemen en het beleidsplan te actualiseren.

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

STICHTING TOT BEHOUD VAN MONUMENTEN IN DE GEMEENTE SÚDWEST - FRYSLÂN

De rijkssubsidierегeling voor klokkenstoelen is zeer ongunstig. In het kader van de evaluatie van deze regeling hebben we gepleit voor een wijziging in de regeling ten gunste van de klokkenstoelen. Jammer genoeg heeft dit niet tot het gewenste resultaat geleid.

*Bezoekadres: Kruizebroederstraat t.o. 31, Sneek
Postadres: Postbus 138, 8600 AC Sneek
Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI)
IBAN NL 23 RABO 0325 5695 68
e-mail: info@stichtingmonumentenswf.nl
Website: www.stichtingmonumentenswf.nl*

Bijlage 1: Overzicht monumenten in bezit van de Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân.

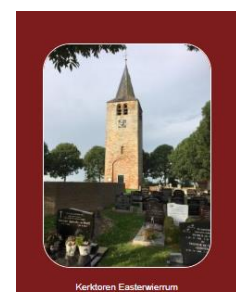
Bij de oprichting in 2010 was onze stichting eigenaar van de onderstaande monumenten: kerktorens Molkwerum, kerktorens Workum, kerktorens Koudum, kerktorens Hindeloopen, kerktorens Warns, klokkenstoel Skarl, dakruiter Ferwoude, dakruiter Gaast, Toren Pingjum, korenmolen Witmarsum, windmolen Hartwerd, windmolen Jousterp nabij Tjerkwerd, kerktorens Parrega, kerktorens Burgwerd en de kerkruiene Broerekerk.

In 2013 werden daar de klokkenstoel Ypecolsga, klokkenstoel en kerkhof Smelbrêge, klokkenstoel en kerkhof Indyk, kerktoren Nijland, kerktoren IJlst, kerktoren Gau en de kerktoren van Folsgare aan toegevoegd.

In 2015 werd ons bezit uitgebreid met de Vuurtoren met dijkhuisje 'It Toarntsje' in Workum

en, in 2020, met de torens van lens en Easterwierrum.

Meer informatie en het laatste nieuws
over onze monumenten vindt u op
www.stichtingmonumentenswf.nl

ONZE MONUMENTEN OP DE KAART

- 1 Kerktoren Pingjum
- 2 Korenmolen 'De Onderneming' Witmarsum
- 3 Dakruiter Gaast
- 4 Kerktoren Burgwerd
- 5 Kerktoren Iens
- 6 Broerekerk Bolsward
- 7 Toren Easterwierrum
- 8 Amerikaanse windmotor Hartwerd
- 9 Kerktoren Nijland
- 10 Kerktoren Folgare
- 11 Kerktoren Gauw
- 12 Kerktoren IJlst
- 13 Amerikaanse windmotor Jousterp/Tjerkwerd
- 14 Dakruiter Ferwoude
- 15 Kerktoren Parrega
- 16 Toren Workum
- 17 Vuurtoren Workum
- 18 Westertoren Hindeloopen
- 19 Kerktoren Koudum
- 20 Kerktoren Molkerum
- 21 Kerktoren Warns
- 22 Klokkenstoel & Begraafplaats Skarl
- 23 Klokkenstoel & Begraafplaats Ypecolsga
- 24 Klokkenstoel & Begraafplaats Indijk
- 25 Klokkenstoel & Begraafplaats Smallebrugge

Bijlage 2 Overzicht bestuursleden van de Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Súdwest- Fryslân.

Naam	Functie	Bestuurslid sinds
De heer R. Sluiter	Voorzitter	september 2021
De heer R. Boersma	Secretaris	december 2010
De heer L. Leeuwen	Penningmeester	februari 2022
De heer B.J. van den Broek	Vicevoorzitter	december 2010
Mevrouw L. van Heijningen	Algemeen lid/ Beheer en Verhuur Broerekerk	december 2023
Mevrouw Y. Attema	Algemeen lid/ Beheerder Website	december 2010

Bijlage 3 Aanbestedingsbeleid van de Stichting tot behoud van monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân.

In het inkoop- en aanbestedingsbeleid worden de kaders weergegeven voor het inkopen van werken, leveringen en diensten. Onder 'inkoop' wordt verstaan: alle handelingen waar een externe factuur tegenover staat. 'Aanbesteden' is de aankoop door middel van een opdracht van werken, leveringen en diensten.

Doelstelling inkoop- en aanbestedingsbeleid

- a. Rechtmatig en doelmatig inkopen zodat gelden op controleerbare en verantwoorde wijze worden aangewend en besteed. Uitgangspunt is inkopen tegen een zo goed mogelijke prijs-kwaliteitverhouding.
- b. Een integere, betrouwbare, zakelijke en professionele inkoper en opdrachtgever zijn.
- c. Een continue positieve bijdrage leveren aan het goed presteren van de stichting.
- d. Duurzaam inkopen.

Samenvattend: Het inkopen van werken, leveringen en diensten volgens de geldende wet- en regelgeving op een zo efficiënt en effectief mogelijke wijze.

Wet- en regelgeving

De keuze voor de wijze van aanbesteden wordt bepaald door regels van Europees en nationaal recht.

1. Europese wet- en regelgeving.
2. Aanbestedingswet 2012.
3. Aanbestedingsreglement werken (procedurevoorschriften).

Bepalen van de inkoopprocedure

Bij onderstaande bedragen (exclusief BTW) zal de volgende procedure worden gehanteerd, tenzij gemotiveerd wordt aangegeven waarom hiervan wordt afgeweken.

Aanbestedingsvorm	Werken	Leveringen	Diensten	Opmerking
Enkelvoudige uitnodiging	< € 50.000	< € 5.000	< € 5.000	Offerteaanvraag bij lokale * partijen
Meervoudig onderhands	> € 50.000	> € 5.000	> € 5.000	Minimaal 3 offertes
Nationaal (openbaar en niet-openbaar)	> € 500.000	> € 90.000	> € 20.000	
Europees (openbaar en niet-openbaar)	Vanaf Europees drempelbedrag	Vanaf Europees drempelbedrag	Vanaf Europees drempelbedrag	

- Definitie lokaal: bedrijf (ook nevenvestiging) gesitueerd in de gemeente Súdwest-Fryslân (indien aanwezig en geschikt).

Enkelvoudige offerteaanvraag (onderhands)

De stichting vraagt minimaal aan één ondernemer een offerte.

Meervoudig onderhandse offerteaanvraag

De stichting vraagt ten minste aan drie ondernemers een offerte.

Nationaal Aanbesteden

Onder de (Europese) drempelbedragen zal de stichting nationaal aanbesteden. De stichting zal voorafgaand aan de opdrachtverlening een aankondiging plaatsen.

Europees aanbesteden

Boven de (Europese) drempelbedragen zal de stichting in beginsel Europees aanbesteden, tenzij dit in een bepaald geval niet nodig is op grond van de geldende wet- en regelgeving.

Uitvoering en verantwoordelijken

Inkopen wordt concreet uitgevoerd door de technisch medewerker. Opdrachten voor werken, leveringen en diensten met een aanneemsom van € 1.000 of meer worden door het bestuur verleend. Opdrachten voor (nood)reparaties tot € 1.000 kunnen zondermeer door de technisch medewerker worden verstrekt.

Het dagelijks bestuur is verantwoordelijk voor inkopen. Het bestuur van de stichting is verantwoordelijk voor de uitvoering van het inkoop- en aanbestedingsbeleid.

Tot afwijking van aanbestedingsvorm en/of drempelbedragen wordt alleen in uitzonderlijke gevallen door het bestuur besloten.

Bij enkelvoudige uitnodiging wordt door de stichting kenbaar gemaakt dat het bestuur zich het recht voorbehoudt om elders een offerte te vragen indien de offerte voortvloeiende uit de enkelvoudige uitnodiging afwijkend is aan de raming van de kosten.

Bijlage 4 Profielschets bestuursleden van de Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân.

<i>Persoons- Kenmerken</i>	Voor- Zitter	Secre- taris	Penning- meester	Techniek bouwkunde	PR website	Juridische kennis
Onafhankelijk	X					
Voldoende tijd	X				X	
Representatief	X					
Integer	X	X	X	X	X	X
<i>Vaardigheden</i>						
Interesse in het cultuurhistorische erggoed	X	X	X	X	X	X
Communicatief vaardig (mondeling en schriftelijk)	X	X	X	X	X	
Visie op korte en langere termijn	X	X	X			
Kennis van / toegang tot gemeentelijk circuit	X	X	X			
Kennis van fondsenwerving	X					
Relevant netwerk	X			X		
Financieel inzicht			X	X		
Nauwkeurig			X	X	X	
Visie op financieel beleid			X			
Technisch / bouwkundig inzicht				X	X	
Visie op technisch / bouwkundig beleid				X		
Kennis van rijksregelingen op gebied van monumentenzorg				X		
Affiniteit met PR	X				X	
Kennis op het gebied van juridische zaken						X
Kennis op het gebied van ruimtelijke ordening						X
<i>Diversen</i>						
Bij voorkeur uit de gemeente SwF		X				

BIJLAGE 5a

Luidklokken in de torens en klokkenstoelen van de Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân behorend bij het Beleidsplan 2020-2024

Beiaardklok in gotische torenbekroning. Detail miniatuur met gotisch schrift.

Afbeelding afkomstig van internet. Herkomst niet bekend.

Inleiding. Het bezit van onze stichting bestaat op dit moment - begin 2020 - uit 23 objecten. De meeste daarvan zijn van rijkswege beschermde kerktorens (14) en klokkenstoelen (4). Samen 18 stuks. De overige 5 rijksmonumenten in ons bezit zijn de Broerekerk in Bolsward, de vuurtoren van Workum, korenmolen 'De Onderneming' in Witmarsum en de Amerikaanse windmotoren van Hartwert en Jousterp.

Hieraan zullen in de loop van 2020 de kerktorens van Easterwierrum en Gau worden toegevoegd. Beide plaatsen behoren sinds de gemeentelijke herindeling van Littenseradiel – op 1 januari 2018 – tot de gemeente Súdwest-Fryslân. Zoals het er nu uitziet is de gemeente bereid €280.000 beschikbaar te stellen voor restauratie/onderhoud van de torens en hun monumentale onderdelen.

In de toren van Easterwierrum hangt een klok uit 1537 (Geert van Wou de Jongere en Johan ter Steghe). Het torenuurwerk is van 1911 en van de hand van J.F. Weule. Het uurwerk in de toren van Gau dateert uit 1894 en is gemaakt door G. de Looze uit Leeuwarden. De oorspronkelijke torenklok werd in 1698 door de Leeuwarder klokgieter Petrus Overney gegoten. Deze ging tijdens WO II verloren. Over de huidige klok is ons op dit moment niets bekend.

Zorg voor meervoudige monumenten
Het merendeel van onze monumenten bestaat, als gezegd, uit torens en vrijstaande klokkenstoelen. In de 14 kerktorens bevinden zich één of meer houten klokkenstoelen, een of twee luidklokken en vaak ook een historisch torenuurwerk.

Warns, klokkenstoel met klokken 1523 of 1528 (gieter niet bekend) en 1710 (Claes Noorden met Jan Albert de Grave). Foto mei 2019

De vier vrijstaande klokkenstoelen omvatten een houten stoel met schild-, helm- of zadeldak en één of twee luidklokken. Hiermee is sprake van *meervoudige monumenten* waarvoor onze stichting de zorg heeft. Dat houdt in dat wij niet alleen verantwoordelijk zijn voor het in goede bouwkundige staat houden van de torens zelf, maar óók moeten zorgen voor de instandhouding van monumentale onderdelen als houten klokkenstoelen – in de torens -en voor de luidklokken - en uurwerken.

Het financieel rondkrijgen van onderhoud en/of restauratie van de torens én hun klokken en uurwerken vraagt van onze stichting steeds weer extra inzet én de nodige inventiviteit bij het aanvragen van financiële steun bij overheden, stichtingen en fondsen.

Voor ons daarom aanleiding om deze 'verscholen kleinoden' in drie bijlagen bij het Beleidsplan 2020-2024 wat meer uit te lichten en reliëf te geven. Niet alleen om kunsthistorische redenen. Wel degelijk ook om financiële.

Deze bijlage 5a betreft de klokken in onze torens en klokkenstoelen en hun gieters. Bijlage 5b biedt een overzicht van de uurwerkmakers betrokken bij de uurwerken en Bijlage 5c geeft een fotografisch overzicht van de uurwerken.

Klokken en uurwerken

In bijna alle torens in bezit van de stichting zijn historische klokken, klokkenstoelen en uurwerken aanwezig. Sommige uurwerken hebben intussen een automatisch opwindsysteem bij gebrek aan een vrijwilliger die nog handmatig kan of wil opwinden. Andere worden nog steeds handmatig opgewonden.

Om de uurwerken zoveel mogelijk te beschermen streven wij ernaar deze op termijn zoveel achter glas te plaatsen. Maar ook daar zijn extra financiën voor nodig die van ons extra financiële inspanningen zullen vergen.

Kerkklokken en de Tweede Wereldoorlog

Wat misschien niet bij iedereen bekend is of waar we misschien niet echt meer stil bij staan is het feit dat tijdens de Tweede Wereldoorlog veel kerkklokken uit

Nederland en omliggende landen door de bezetter zijn gevorderd en naar Duitsland getransporteerd om te worden omgesmolten t.b.v. 'oorlogstuig.' Ook Friese klokken ontkwamen daar niet aan. Gelukkig is een groot deel daarvan na de oorlog teruggekomen.

De klokkenvordering van 1942

Op grond van de zogeheten tweede *Metallgutverordnung* van 23 juli 1942, uitgevaardigd door Rijkscommissaris Seyss-Inquart, moesten voorwerpen die bestonden uit koper, lood, tin of nikkel of legeringen daarvan, aangemeld worden bij de *Rüstungsinspektion*. Uiteraard ten behoeve van de Duitse oorlogsindustrie die gedurig kampte met een gebrek aan grondstoffen.

Quelle: Deutsche Fotothek

Klokkenroof en oorlogspijs

Op de lijst van geschikte voorwerpen stonden zoals gezegd ook de Nederlandse kerk- en raadhuis klokken en de carillons. Omgesmolten konden die prima dienen als grondstof voor het maken van oorlogstuig.

Klokspijs of klokkenbrons – een legering van vaak 80% koper en 20% tin – is sinds eeuwen de grondstof voor het maken van klokken, maar er werden ook kanonnen mee gegoten. Een klokgieter was vroeger vaak ook geschutgieter.

En klokkenroof was trouwens niets nieuws.

Sedert eeuwen werden in oorlogstijd klokken geroofd om te worden versmolten en zo te dienen als grondstof voor oorlogstuig.

Vandaar de aanduiding: *oorlogspijs*.

Ook tijdens WO I was klokkenroof aan de orde. Seys Inquart beriep zich heel geraffineerd op dit historische gegeven en in het najaar van 1942 waren de klokken en carillons aan de beurt.

Klokkenlijst

Inderhaast was er in 1939-1940 nog wel een lijst opgesteld van alle klokken in Nederland. Die van vóór 1600 werden voorzien van een witte M (van monumentaal) en zouden worden gespaard, maar het merkteken bleek beslist niet heilig. Klokken met een witte P zouden nader worden beoordeeld..... In totaal verdwenen er ca. 6700 klokken uit de Nederlandse kerktorens en carillons.

De klokken werden naar één van de 24 verzamelpunten in Nederland gebracht om vandaar naar Duitsland te worden getransporteerd om te worden versmolten. Gelukkig kwamen na de oorlog zo'n 4700 klokken terug.

Foto: Collectie D.A. Visser, Harlingen

De situatie in Friesland

De provincie Friesland bleef natuurlijk niet gespaard voor de klokkenroof. Op de afbeelding hierboven worden - op 12 maart 1943 - de klokken van het carillon van de Raadhuisstoren van Harlingen naar beneden getakeld. Ze zijn na de oorlog

Opslagplaats van geroofde klokken in de Freihafen van Hamburg
Foto: Bundesarchiv Deutschland / Koblenz

gelukkig teruggevonden in Hamburg en weer op hun oude plek gehangen. Ook verschillende klokken uit onze torens zijn helaas zijn verloren gegaan. Bijvoorbeeld de kleine klok van de Nicolaaskerk van Nijland, gegoten in 1598 door Kamper klokgieter Henrick Wegewaert. Datzelfde lot trof zijn klok uit 1597 in de klokkenstoel van Skarl. Ook de klokken van Ferwoude (1767; Johannes Christiaan Borchhardt en Jan Steen), van Koudum (3 luidklokken uit 1932 gegoten door de fa. Petit en Fritsen (Aarle-Rixtel) en één van de twee klokken van de Westertoren van Hindeloopen (Petrus Overney, 1683) overleefden de oorlog niet.

Na-oorlogse klokken

Na de oorlog was er veel werk voor grote gieterijen als Petit en Fritsen/Aarle-Rixtel, Van Bergen/Midwolda en Heiligerlee en Eijsbouts/Asten.

Zie het Overzicht van klokgieters.

De fabriek A.H. van Bergen te Heiligerlee in 1862

Het gieten van klokken in kort bestek

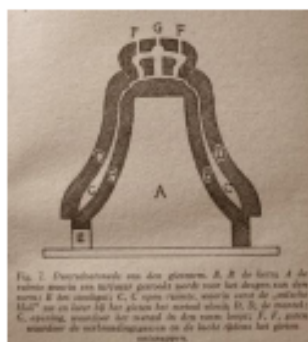
Het oude productieproces. Vanouds gebeurt het vervaardigen van klokken met een gietvorm van [leem](#), bestaande uit een binnenmal (de kern), een buitenmal (de mantel), en de kroonvorm. De laatste wordt in [was](#) gemodelleerd ([verlorenwasmethode](#)). De binnenmal heeft een kern van stenen, die besmeerd wordt met leem. Binnen in de stenen kern is ruimte voor een vuurtje om de leem te doen drogen. De valse klokvorm van zwakke leem wordt hierop aangebracht met behulp van een sjabloon, die draait om een spil. Dus boven op de binnenvorm wordt een laag zwakke leem aangebracht die met een andere mal tot de buitenkant van de toekomstige klok wordt gevormd en die de 'valse klok' wordt genoemd, daar ze verwijderd wordt voordat het gietproces begint: ze vertegenwoordigt het volume van de klok. Alvorens de opschriften en versieringen van de toekomstige klok worden aangebracht van bijenwas, wordt de spil met de sjabloon verwijderd

Uiteindelijk wordt de lemen mantel er om aangebracht, waarbij de valse klok de binnenmal is, deze buitenkant wordt versterkt met ijzeren ringen om de druk te kunnen weerstaan van het vloeibare brons. In de top van de mal wordt een trechter gemaakt, waarin de kroonvorm moet passen. Er worden metalen versterkingen aan de buitenmal aangebracht, die deels ook bedoeld zijn om de mantel op te kunnen hijsen. Dit is nodig om de valse klok, gemaakt van zwakke leem met was, te

verwijderen. Vervolgens wordt de mantel weer op zijn plaats gezet, waarbij een conisch onderstuk zorgt voor een juiste positionering. Aan de bovenkant wordt een metalen klepelooog aangebracht.

Als ook de kroonvorm is aangebracht en het geheel in de gietkelder is geplaatst, die wordt opgevuld met aangestampte aarde, kan het [gieten](#) beginnen. Het te gieten materiaal is [brons](#), dat wordt gesmolten in

een smeltoven die uit een vuurhaard en een smelthaard bestaat. De brandstof is hout, olie of gas. In de kroonvorm zijn windpijpen uitgespaard om de vrijkomende gassen te laten ontsnappen. Het brons moet een temperatuur van 1100 °C bezitten voor het gegoten kan worden.

Na het gieten moet de klok, afhankelijk van de grootte, een dag tot een week afkoelen, of in extreme gevallen zelfs weken of maanden, zoals bij de [Tsarenklok](#) van 201 [ton](#). Dan wordt hij uit de gietvorm geklopt en na schoonmaken door middel van borstelen is de klok in principe klaar. Als het een [beiaardklok](#) betreft wordt deze nog gestemd op een draailbank. De muzikale marges van speelklokken zijn erg klein. Luidklokken daarentegen behoren eigenlijk op toon gegoten te worden. De meesterklokkengieter [Geert van Wou](#) te [Kampen](#) (1450-1527) was als een van de weinigen in staat complete [reeksen op toon](#) gegoten klokken te gieten.

Het bovenstaande is integraal overgenomen van Wikipedia s.v. [Klokkengieterij](#). Voor een vrolijke kijk op klokgieten: Zie de uitzending [Klokhuis](#) 17 maart 2016.

Overzicht van klokgieters die ook werkzaam waren in Friesland

Aan de meeste oude klokken in onze torens zijn de namen van indertijd beroemde of bekende klokgieters verbonden. Hieronder staan ze in alfabetische volgorde, met enkele bijzonderheden over hun leven en werk.

André Aubertin: vroeg-17de-eeuwse rondreizende klokgieter uit Lotharingen. Zie ook onder François Simon. **Klok toren Pingjum – 1628 – samen met Nicolas Rogier en François Simon**

Bergen – Gebr. van Bergen Midwolda en Heiligerlee. De firmanaam Van Bergen bestaat sinds 1795. In dat jaar richtte Andries Heero van Bergen een klokkengieterij op. Het bedrijf groeide gestaag en bij gebrek aan ruimte werd in 1862 in Heiligerlee een nieuwe fabriek gebouwd. Een jaar later prijst het bedrijf zich, getuige onderstaande afbeelding, aan als Metalen Toren-klokken. Brandspuiten. Machinen- en Grofsmids-Fabriek St. Paulinus. In die tijd werden ook onderhouds- en reparatiewerkzaamheden aan torenuurwerken verricht.

*Het bedrijf van Andries Heero van Bergen in Heiligerlee in 1862.
Afbeelding: Stichting tot behoud van het torenuurwerk.*

In 1871 ontstaat er wrijving tussen de drie broers Van Bergen. Twee keren terug naar Midwolda waar zij de klokkengieterij 'Concordia' oprichten. Daar werden eveneens brandspuiten gefabriceerd, maar er werden ook torenuurwerken gemaakt én vanuit het buitenland geïmporteerd. Voornamelijk van de firma Rochlitz uit Berlijn.

*De klokkengieterij 'Concordia' te Midwolda van Berend en Heero van Bergen.
Afbeelding: Stichting tot behoud van het torenuurwerk.*

Ook in enkele van onze torens bevinden zich uurwerken gemaakt door de gebroeders Van Bergen Heiligerlee of Midwolda. **Zie Bijlage 5b.**

Van Bergen Midwolda - klok in klokkenstoel kerkhof Skarl – 1903

Van Bergen Midwolda - kleine klok toren Nicolaaskerk Nijland – ingewijd 1949

Johannes Christiaan Borchhardt werkte van 1732-1755 te Groningen, waar hij waarschijnlijk ook geboren is. Van 1756-1777, het jaar van zijn dood, was hij actief als klok- en geschutgieter (landsgeschutgieter) te Enkhuizen. Hij goot geregeld klokken voor Friese kerken. Bijvoorbeeld de tijdens WO II **verloren gegane klok uit 1767** van het kerkje van **Ferwoude** en de klok van de Waterpoort van Sneek (1776).

Borchhardt werkte veel samen met klokgieter Jan Steen (overl. 1772).

Johannes Bremensis (Johan van Bremen) was, getuige zijn achternaam, vermoedelijk afkomstig uit Bremen. Omdat de meeste van zijn klokken, gegoten tussen 1507 en 1516, zijn aangetroffen in de noordelijke provincies en in Oost-Friesland, wordt algemeen aangenomen dat dat zijn belangrijkste werkgebied was. **Klok toren Burgwerd - 1512.**

Firma Eijsbouts te Asten, opgericht in 1872 door horlogemaker Bonaventura Eijsbouts. Na verloop van tijd verschoof diens aandacht naar grote uurwerken en torenuurwerken. Sinds eind 19de eeuw leverde het bedrijf ook luidklokken – deze werden vooral in Groot-Brittannië en Duitsland gegoten. Door de vraag naar nieuwe klokken na de oorlog is het bedrijf in 1947, o.l.v. Tuur Eijsbouts, kleinzoon van Bonaventura, zelf klokken gaan gieten. Eijsbouts bleef ook uurwerken maken, o.a. voor de **toren van Folsgare – 1962.**

In 2014 nam de Koninklijke Eijsbouts Klokkengieterij de activiteiten van Petit & Fritsen over. De gieterij staat te boek als de grootste ter wereld.

Kleine luidklok Burgwerd - 1956

Jan Albert de Grave, klok- en geschutgieter afkomstig uit het Duitse Celle, 35 km noordoostelijk van Hannover. De Grave werkte tot in 1716 samen met Claes Noorden. Zijn geboortjaar is niet bekend. Hij overleed in 1729. Zie ook onder Claes Noorden.

Klok dakruiter Gaast – 1718

Jelte, Pier en Johan Riemers (Gravius van Hoytema of Hoeytema)

Hoewel een zekere Jurjen Balthasar (afkomstig uit Zwickau en van 1651-1670 werkzaam in Leeuwarden) midden 17de eeuw het alleenrecht had om in Friesland klokken te gieten, kregen de gebroeders Riemers te Sneek, overigens wel met instemming van Balthasar, in 1655 en 1656 van de Staten van Friesland toestemming om *enige* klokken te gieten in Friesland. Het kwam heel precies wie er waar klokken mocht gieten en hoeveel.

De lange familienaam is een samenstelling van achternamen van vaders- en moederskant.

Johan zou geboren zijn in 1536 in Sneek; het jaar van overlijden is niet bekend.

Van Jelte en Pier ontbreken ons verdere gegevens.

Er zijn maar enkele klokken van deze gieters uit Sneek bekend. Daaronder de

Klok in de klokkenstoel Ypecolsga – 1664.

Hermannus of Hermanus. Over het leven van deze gieter die eind 14de-begin 15de eeuw actief was is weinig tot niets bekend. Wat we wel weten is dat hij voor verschillende kerken in Noord-Nederland heeft gegoten. In Friesland o.a. voor de hervormde kerk van Parrega, maar bijvoorbeeld ook voor de hervormde kerken van Beetgum (1392), Jorwert (1394) en Jouswier (1395). **Klok toren Parrega – 1402.**

Henricus Meurs. Over deze productieve gieter weten we niet veel meer dan hij in Utrecht woonde en werkte en in 1624 overleed.

Hoewel hij eigenlijk Hendrick Aeltsz. van Meurs heette, signeerde hij zijn klokken met de Henricus Meurs. Hij goot zijn klokken vooral tussen 1600 en 1624. Ook waagde hij zich aan het gieten van beiaarden, maar naar het schijnt met minder goede resultaten.

Klok in klokkenstoel Smallebrugge – 1617.

Claes Noorden werd in 1633 in Dithmarschen (Sleeswijk-Holstein) geboren. In 1662 of eerder trad hij als gezelschap in dienst bij de beroemde klokgieter François Hemony te Amsterdam. Bij zijn huwelijk in 1667 noemde hij zich metaalgieter en in 1681 bij zijn tweede huwelijk geschutgieter. Klok- en geschutgieter was een zeer gangbare combinatie.

Nadat omstreeks de jaarwisseling van 1698/99 de Amsterdamse stadsklokken- en geschutgieter Claude Frémy gestorven was, werd diens bedrijf door diens weduwe Catharina ten Wege met meesterknecht Claes Noorden voortgezet. Nauwelijks een half jaar later huwde zij met de geschutgieter Jan Albert de Grave. Hierdoor ontstond het duo Noorden & De Grave. Vanaf dat moment werden de klokken uit de Amsterdamse gieterij door beiden gesigneerd. De samenwerking duurde tot 1716, het jaar waarin Claes Noorden te Amsterdam overleed.

Beide gieters hebben belangrijke werken op hun naam staan, ongetwijfeld mede dankzij het feit dat Noorden als leerling van Hemony goed te boek stond, over de juiste klokprofielen beschikte en ook nog eens voortreffelijk kon stemmen.

Klok toren Warns – 1710 - in samenwerking met Jan Albert de Grave.

Jacob Noteman, geboren in 1598 of 1599 en vermoedelijk afkomstig uit de omgeving van Sittard. Naar eigen zeggen was hij leerling van Hans Falck van Neurenberg die gieter te Leeuwarden was. Hij zou ook diens opvolger worden. Noteman werkte in Leeuwarden in de jaren 1635-1651. **Klokken toren Molkwerum – 1649.**

André Obertin, rondreizende Lotharingse klokgieter die in de vroege 17de eeuw ook in de Nederlanden werkte. Obertin paste zijn achternaam vermoedelijk aan met het oog op uitspraak en spelling. Vooral in de eerste helft van de 17de eeuw waren Lotharingse gieters in ons land actief. Ook de bekende gebroeders François en Pieter Hemony kwamen uit Lotharingen. Zij werkten geruime tijd in Amsterdam en waren beroemd om hun zeer welluidende beiaarden. Zie ook onder: François Simon.

Toren Pingjum – 1628 – samen met Nicolas Rogier en François Simon

Petrus Overney was afkomstig uit Suawoude waar hij in 1636 werd gedoopt. In de jaren 1670-1711 was hij werkzaam in Leeuwarden. Hij overleed in 1711. In 1671 trouwde hij met de weduwe van klokken- en geschutgieter Jurriën Balthasar wiens opvolger hij zou worden. Hij werd burger van Leeuwarden en kreeg in 1671 van de Staten van Friesland het alleenrecht om klokken en geschut in de provincie Friesland te gieten. Een bijzonder recht dat in 1685 werd verlengd. Overney was zeer productief. Hij heeft mogelijk voornamelijk of uitsluitend klokken geleverd in de provincies Friesland en Groningen.

Klok toren Mauritiuskerk IJLst - 1700.

Petit en Fritsen - sinds ca 1815 onder die naam gevestigd te Aarle-Rixtel en sinds 1976 Koninklijk. In 2015 is de klokkengieterij overgenomen door de Koninklijke Eijsbouts Klokkengieterij te Asten.

Klokken toren Koudum - 1949. De drie klokken uit 1832, gegoten door Petit en Fritsen, zijn in de oorlog gevorderd en verloren gegaan. Over hun oudere, mogelijk nog 16de-eeuwse, voorgangers is ons helaas niets bekend.

Gerrit Schimmel: klokgieter uit Deventer over wie we niet veel weten. Klokken waaraan zijn naam verbonden kan worden dateren vooral uit de periode 1661 en 1705.

Klok Gertrudis Workum - 1699

Nicolas Rogier Simon: vroeg-17de-eeuwse Lotharingse klokgieter.

Werkte samen met zijn broer François Simon Rogier. Zie ook hierna.

Klok toren Pingjum – 1628 – samen met André Aubertin en François Simon.

François Simon, vroeg-17de-eeuwse klokkengieter, afkomstig uit een Lotharingse klokgietersfamilie. Hij werkte samen met **André Obertin** en **Nicolas Rogier (Simon)**, zijn broer. Van François Simon zijn in ons land de meeste klokken bekend en dan met name uit de periode 1622-1644. Vooral in de eerste helft van de 17de eeuw waren er Lotharingse gieters in ons land actief. Ook de bekende broers François en Pieter Hemony kwamen uit Lotharingen. Zij waren beroemd om hun beiaarden.

Klok toren Pingjum – 1628 – samen met André Aubertin en broer Nicolas Rogier Simon.

Jan Steen werkte van 1755-1762 in Enkhuizen samen met Johannes Christiaan Borchhardt. Onder de naam Steen & Borchhardt hebben zij geregeld gegoten voor kerken in Friesland, Groningen en Drenthe. Steen overleed te Enkhuizen in 1762 of 1763.

Samen met Borchhardt goot hij de klok van de hervormde kerk van **Ferwoude (1776)**. Deze is in de oorlog verloren gegaan. Zie ook onder **Johannes Christiaan Borchhardt**.

Johan ter Steghe. Over Johan ter Steghe is niet veel meer bekend dan dat hij in Kampen samenwerkte met Geert van Wou de Jonge. Hij stond ook wel bekend als Jan Clockgieter. Mogelijk was hij een leerling van Geert van Wou. Ter Steghe overleed in 1553 in Kampen.

Klok Fols gare -1532 - i.s.m. Geert van Wou de Jonge.

Henrick Wegewaert de Oudere, gieter te Kampen. Geboortejaar niet bekend.

Wegewaert kwam uit een familie van klok- en geschutgieters. Willem Wegewaert de Oudere (zie hierna) was een oom. Hij stierf in 1622 in Kampen waar hij sinds 1596 een gieterij had.

In 1597 goot hij een klok voor de kerk van Skarl die in de 1723 werd afgebroken. Ervoor in de plaats kwam een klokkenstoel waarin de klok kwam te hangen. Zie hierna ook onder *Klokkenstoelen* p. 14. De klok uit 1723 is in de oorlog helaas verloren gegaan. De huidige klok, oorspronkelijk in gebruik als mistbel op het havenhoofd van Stavoren, werd in 1903 door de Gebr. Van Bergen/Midwolda gegoten.

Voor de Nicolaaskerk van Nijland goot Wegewaert twee klokken. De kleinste daarvan, uit 1598, is in de oorlog helaas verloren gegaan. Na de oorlog is, eveneens door de Firma Gebr. Van Bergen te Midwolda, een vervanger gegoten die in 1949 werd ingewijd.

Grote klok toren Nicolaaskerk Nijland - 1619.

Kleine klok Gertrudis Workum - 1616

Willem Wegewaert de Oudere was afkomstig uit het Duitse Münster. Hij vestigde zich in 1544 in Deventer waar hij als geschutgieter en bussenmeester werd belast met de zorg voor de stedelijke verdedigingsmiddelen: geschut, buskruit, opslagplaatsen, verdedigingswallen e.d. Bij feestelijke gebeurtenissen moest hij de vreugdeschoten verzorgen.

Kort na 1547, het jaar waarin hij zijn oudst bekende klok giet, staat hij in officiële stukken behalve als geschutgieter en bussenmeester (bussen zijn wapens die door de loop worden geladen) - ook als klokgieter te boek. Zijn laatst bekende klok is van 1601.

Het jaar daarop is Willem Wegewaert in Kampen overleden.

Klok toren Pingjum – 1598.

Geert van Wou de Jongere. Zoals veel klokgieters was Van Wou ook geschutgieter en kwam hij uit een bekend geslacht van klok- en geschutgieters. Zijn vader was de beroemde klok- en geschutgieter Geert van Wou de Oude – die o.a. de klokken voor de Dom van Utrecht goot. Van Wou de Jongere werkte geregeld samen met Kamper gieter Johan ter Steghe, ook wel Jan Klockgieter genaamd. Over Johan ter Steghe is weinig tot niets bekend. Van Wou is vermoedelijk na 1550 ergens in Friesland gestorven.

Klok Folsgare – 1532 - i.s.m. Johan ter Steghe.

Klok IJlst, in 1970 wegens scheur vervangen (zie onder IJLst p.14)

OVERZICHT LUIDKLOKKEN IN ONZE TORENS EN KLOKKENSTOELEN

Vooraf. Bij het opstellen van de lijst bleek het in veel gevallen lastig om de gegevens en met name de opschriften van de klokken te achterhalen. Niet alles is door verwerking, het gebruik van gotische en andere letters en het tijdgebonden taalgebruik goed te lezen en te duiden. Bovendien zijn de gegevens in de loop der tijd door allerlei welwillende en meer of minder deskundige personen bijeengesprokkeld en aangeleverd. De lezingen in de verschillende bronnen lopen daarom nogal eens uiteen. Voor de opschriften op de klokken is hoofdzakelijk gebruik gemaakt van de bronnen die onderaan deze bijlage vermeld staan. Daaruit zijn ze letterlijk overgenomen – ook voor wat betreft hoofd- of kleine letters. Voor alle duidelijk: dit komt niet overeen met de precieze weergaven in lettertype van de randschriften op de klokken. Ook is het de vraag of alle opschriften helemaal juist zijn. Vermoedelijk niet. Over onze luidklokken is daarom met deze bijlage het laatste woord nog lang niet gezegd.

Kerktoeren Burgwerd

Vóór de Tweede Wereldoorlog had de kerk twee luidklokken. Een kleine, gegoten in 1512 door *Johannes Bremensis* (Johan van Bremen), diam. 106,5 cm en een grote, gegoten in 1656 door Jurriën Balthasar. De klok van Bremen heeft de oorlog overleefd. Hierop zijn in het kader van de Klokkenvordering in 1943 een grote witte 'P' en 'Burgwerd' aangebracht. De 'P' staat voor Prüfung - wat inhield dat de klok voor nader onderzoek in aanmerking kwam. Het opschrift op de klok zou luiden: JOHANNES BYN ICK GHEHETEN . JOHANNES PERSONNE. HEERE OCKYNGE EN FEITSE LOLLA MYT DE MEENTE HEBBEN MIJ LAETEN GHETEN ANNO DM MCCCCXII. In het midden van de klok staat: JOHANNES DEN BREMENCI ME FECIT . FUSA SUM IN HON MYRRUM Johannes van Bremen heeft mij gemaakt. Ik ben gegoten tot eer der martelaren (meente = gemeente en myrrum = martyrrum. Bron: G.H. van Borssum Waalkes, Laatste Stuk der Friesche Klokke Opschriften etc. 1895, pp. 110 en 135.) Sinds 1956 hangt in de toren ook een klokje (diam. ca. 60 cm) dat is gegoten bij Eijsbouts te Asten. Opschrift: ANNO 1956. B.EUSBOUITS - C.V. ASTEN – HOLLAND- ME FECIT- OPUS 2166.

Dakruiter Ferwoude – klok verloren gegaan tijdens WO II

De klok was gegoten in 1767 door *Johannes Christiaan Borchhardt*. Het opschrift luidde: Mr. PIERIUS BINKES, HOOFTCOMMIS, EN KLAAS LIEWES, DESE ALS KERKVOOGD IN DEN JARE 1767. J. BORCHHARD FUDIT ENCHUSAE Ao 1767. Borchhardt goot de klok in Enkhuizen waar hij geschut- en klokgieter was.

Kerktoeren Folsgare

Luidklok in 1535 gegoten door Kamper klok- en geschutgieter *Geert van Wou de Jongere* (ca. 1450-1527) en zijn vaste compagnon Johan ter Steghe. De klok werd tijdens WO II gevorderd maar kwam na de oorlog terug. Opschrift: *Jhesus . maria . Johannes . gheert van Wou ende Johan ter Steghe goten mij do men screef MCCCCC ende XXXV daer bij.*

Dakruiter kerk Gaast

Luidklok uit 1718, gegoten door *Jan Albert de Grave*. Op dit moment zijn ons geen nadere gegevens bekend.

Kerktoeren Gauw

De klok gegoten in 1698 door *Petrus Overney* te Leeuwarden is tijdens de oorlog verloren gegaan. Over de huidige klok ontbreken ons op dit moment de gegevens.

Kerktoeren Hindeloopen

In 1683 en 1685 goot *Petrus Overney* uit Leeuwarden voor de Westertoren een kleine én een grote klok. De kleine kwam na de oorlog niet terug, maar daar kwam een nieuwe voor in de plaats. De grote klok werd na de oorlog teruggevonden in Leeuwarden en teruggehangen. Volgens de laat-19de-eeuwse inventarisatie door G.H. van Borssum Waalkes e.a. in *Friesche Klokke-Opschriften* staat op de klok:

Petrus Overney me fecit Leovardiae Anno 1685 - Door de Burgemeesteren Abbe Albarts Cromhout, Douwe Hartmans Moije, Vroetman Jorit Jacobs en de Secretaris Nicolaus van Idzerdt als gecommiteerde is dese Klock bestededt en gegooten.

Kerktoeren Koudum

Drie luidklokken uit 1949 gegoten door de *fa. Petit en Fritsen* (Aarle-Rixtel.) Het opschrift is ons niet bekend. Hun voorgangers uit 1832 waren eveneens gegoten door Petit en Fritsen maar zijn in de oorlog verloren gegaan. En over hun mogelijk nog 16de-eeuwse voorgangers weten we niet veel meer dan dat zij zijn bezweken tijdens de instorting van de toren in 1830 als gevolg van een zware storm.

Kerktoeren Molkwerum

Gelui van twee klokken gegoten door *J. Noteman* in 1649, diam. resp. 71 cm. en 81 cm. Geen nadere gegevens bekend.

Kerktoeren Nijland

In de toren twee luidklokken: respectievelijk uit 1619 en 1949. De klok uit 1619 werd gegoten door *Henrick Wegewaert de Oudere* uit Kampen. De kleine klok, uit 1949, vervangt een exemplaar uit 1598 van zijn hand. Deze ging in de oorlog helaas verloren. De grote klok uit 1619 werd na de oorlog teruggevonden op de bodem van het IJsselmeer en kwam weer op haar oude plaats te hangen. De klok weegt 1180 kg. en draagt het opschrift: VIVE MEMOR LETHI FUGIT HORA CAVETO. GEHENNAM ALS GHI MI HOORT SMAECKT GODES. WOORT EN DENCKT OM TE STERVEN. / VVR GAAT VOORT DUS NIET VERSMOORT TOT V VERDERVEN – JHP POSUIT / HENDRICK WEGEWART GOET MI TODT CAMPEN A^o 1619

Op eerste kerstdag 1949 werd een nieuwe kleine klok ingeluid met opschrift: MYN FOARGONGER, STELLEN TROCH WREDE HAN, IS OMKOMMEN YN 'T FIJANDLIKE LAN. NOU NOEGJE IK, YN BLIDENS EN YN KRUS OM TE GEAN NEI 'S HEAREN HUS (tekst opschrift: Gerben Martens Gerbrandy).

Het randschrift luidt: FIRMA GEBR. VAN BERGEN TE MIDWOLDA ME FECIT A.D. 1949.

Kerktoeren Parrega

Klok die in 1402 gegoten zou zijn door ene *Hermanus* (diam. ca. 115 cm.) De klok draagt de naam Johannes, naar de patroon van de kerk alsook de namen van Heer Arent, Heer Harma, Heer Jarich Tjallongs en Eelcke Douwes. Omdat er in 1544 een zekere pastoor Arents in Parrega werkzaam was ligt het bijna voor de hand dat hij de klok heeft gewijd en dat die dus niet 15de- maar 16de-eeuws is. De klok uit 1402 kan vergoten zijn of verloren zijn gegaan.

Kerktoeren Pingjum

In de toren een klok uit 1598, gegoten door *Willem Wegewaert* (diam. 110.3 cm) en een klok uit 1628 gegoten door *François Simon, André Aubertin en Nicolas Rogier* (diam. 124.3 cm). De huidige klokkenstoel dateert uit 1720. Nadere gegevens ontbreken op dit moment.

Kerktoeren Warns

Twee klokken uit 1528 en 1710. De gieter van de kleinste klok uit 1528 (diam. 97 cm) is niet bekend. Opschrift in gotische letters: *Di mi hebben doen maken God laetse in hemelriek Gheraken. Anno domni MCCCCXXVIII.*

De grote klok uit 1710 is van de hand van *Claes Noorden en Jan Albert de Grave*, diam. 81 cm. Deze bleek gescheurd en is in 2018 gerestaureerd. De krukassen zijn toen vervangen door nieuwe houten rechte luidassen. Op de klok het opschrift:

Amstelodami anno MDCCX. Claes Noorden et Jan Albert de Grave me fecerunt. Door Ordre van de Hoog Ed. Heer Grietman J. v. d. Wayen en een sijner volmagten Tiaerd Sibles bestelt door Claes Allerts in de maand April anno 1710

Toren Workum

In de toren twee grote klokken 1616 en 1699.

De grootse, bijgenaamd 'Treurer', is gegoten in 1699 door *Gerrit Schimmel* uit Deventer. Opschrift: ICK WAS SCHIEER STOM EN SPRAEKELOSS VERKONDIGDE NOG GOET NOG BOOS DE WIJSE RAAD MY SPREEKEN DOET BEYD BLIJ EN DROEF NU AENT GEMOET VIGILATE ET ORATE DEO CONFIDENTIS GERHART SCHIMMEL ME FECIT DAVENTRIAE 1699

De kleinere klok, bijgenaamd 'Trooster', is in 1616 gegoten door *Hendrick Wegewaert de Oudere*, klokgieter te Kampen. Opschrift: ANNO 1616 IN APRILLVS SONDER VERDRIETEN DEDE DIE STADT WORCKVM MY VERGIETEN DOOR HENRICK WEGEWAERT OP DAT PAS DOEN ICK ACHT IAR TOE VOREN VERGOETN WAS. Zo te lezen was de door Wegewaert vergoten klok pas acht jaar eerder ontstaan uit een vergoten ouder exemplaar. Ook de klok van Schimmel uit 1699 is het resultaat van vergieten. Vergieten kwam zeer geregeld voor.

Het klokje in de koepel – bijgenaamd 'Juicher' - dateert van 1956. Het vervangt een tijdens de oorlog verloren gegane voorganger. Het is mogelijk gegoten door Eijsbouts te Asten of Petit en Fritsen te Aarle-Rixtel.

Het carillon in de toren dateert van 1979 en is in 1983 uitgebreid naar 20 klokken. Het is een geschenk van Plaatselijk Belang aan de stad Workum. Gieter: *Koninklijke Eijsbouts Asten*.

*Workum – Gertrudiskerk. Klokkenstoel en klokken gerestaureerd in 2019.
Links de grote klok uit 1699 gegoten door Gerrit Schimmel uit Deventer.
Rechts de kleinere klok gegoten in 1616 door Hendrick Wegewaert de Oudere uit Kampen.*

Kerktoeren IJlst

De grote of Salvatorklok is een nagietsel door de firma Eijsbouts/Asten van de klok van de oude oorspronkelijke Geert van Wou de Jongere en Johan ter Steghe uit 1542 - die een scheur vertoonde. De klok met scheur staat sinds 1972 op een keistenen sokkel op de hoek van de Stadslaan en de Wilhelminastraat.

De kleine klok dateert van 1700 en is gegoten door *Petrus Overney*. Het opschrift in twee lettertypen luidt: Petrus Overney heeft my gegooten tot Leuwarden 1700 / SPQY / Ir:IOH:ABRAM:VAN:SCHURMAN:ET:ADR:RUAR:JONGEDYK:CONSULES:ETAEDILES:YLOSTANI:FUNDI:CURAVERUNT:A:MDCC:

KLOKKENSTOELN

Indijken in Doniawerstal - J. Stellingwerf, 1722

Klokkensstoel Kerkhof Indijk

Indijk. Foto Y. Attema april 2016

Klokkensstoel Indijk/Yndyk

Gietjaar klok: 13de eeuw;

gietjaar niet bekend

Gegoten door: *gieter niet bekend*

Diameter klok: 60,8 cm

Gewicht klok: 150 kg

Opschriften: geen

Versiering: eenvoudige touwbanden

Klokkensstoel kerkhof Skarl

Gietjaar klok: 1903

Gegoten door: *Van Bergen te Midwolda*;
vervangt een tijdens de oorlog gevorderde
klok uit 1597 – door Hendrick Wegewaert.

Diameter klok: 74,3 cm

Gewicht klok: 250 kg

Luidsysteem: Vallende klepel

Wordt geluid bij: Begrafenissen en
Dodenherdenking op 4 mei.

De begraafplaats is niet meer in gebruik.
De huidige klokkensstoel dateert van 1978
en is afkomstig van de bouwvakbeurs in
Zuidlaren in dat jaar. De klokkensstoelen
van Bantega en Eesterga dienden als
voorbeeld.

Klokkenstoel kerkhof Smallebrugge

Gietjaar klok: 1617 (gerestaureerd in 2005)

Gegoten door: *Henricus Meurs* te Utrecht

Diameter klok: 69 cm

Gewicht klok: 287 kg

Tekst op klok: SOLI DEO GLORIA / HENRICVS MEVRS ME FECIT ANNO 1617

Vertaling: God alleen zij lof. Henricus Meurs heeft mij gemaakt in het jaar 1617

Versiering op de klok: in het randschrift twee rozetten; onder en boven het randschrift bladmotieven.

Luidsysteem: vliegende klepel

Wordt geluid bij: begrafenissen

Ypecolsga. Foto: Y. Attema oktober 2017

Klokkenstoel kerkhof Ypecolsga

Gietjaar klokken: 1664

Gegoten door: *Jelte, Pier en Johan Gravius van Hoytema* uit Sneek

Diameter klokken: 61,5 cm 69,6 cm

Gewicht klokken: 141 kg 200 kg

Tekst op beide klokken is gelijk:

IR DVCO MARTENA VAN BVRMANIA GRITMAN OVER WIM BRIT ZERADEEL ANNO 1664 /
VROVW EDVARDT LVTS VAN IVCKAMA OP CAMMINGA BVRGH
MRS I P EN I G H

Versiering op de klokken: tweemaal diametraal op de flank een heraldisch wapen.

Luidsysteem: Vliegende klepel

Wordt geluid bij: Begravenissen

BIJZONDERE INITIATIEVEN van de Stichting tot behoud van de Monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân op het gebied van nieuw te gieten dan wel te restaureren klokken in enkele van haar monumentale kerktorens.

Tussen 2019 en 2023 heeft onze stichting zich ingezet voor het laten gieten van een *tweetal nieuwe klokken* en het restaureren en terugplaatsen van *één historische klok*. Te weten voor de toren van de Gertrudiskerk in Workum, de toren van de Sint Johannes de Doperkerk in Parrega en de toren van de Mauritiuskerk in IJlst.

Aanleiding voor het laten bijgieten van een klok in Workum was de ruimte die de eeuwenoude klokkenstoel bood aan een derde klok. In het geval van Parrega was er in de klokkenstoel ruimte voor een tweede klok. En in IJlst kwam de Salvatorklok die tijdens WOII beschadigd was geraakt en jaren verweesd in een plantsoentje had gestaan, na restauratie weer op haar oude plek te hangen. In combinatie met de giet- en restauratieactiviteiten zijn ook de klokkenstoelen in de drie kerken gerestaureerd.

Klokkenadviseur Jaap Pompstra heeft onze stichting bij dit alles inhoudelijk bijgestaan door de beide nieuwe klokken te ontwerpen en de projecten veelal ter plekke te begeleiden.

Zonder medefinanciering van verschillende overheden, fondsen, stichtingen en particulieren hadden wij als Monumentenstichting deze projecten niet hebben kunnen financieren.

Op de volgende pagina's zijn de bijzonderheden van de klokken en de opschriften te lezen.

In de rubriek *Nieuws* van onze website vindt u nadere informatie over de drie projecten.

Klik op [Monumentenstichting SWF Nieuws](#) en scroll door de lijst van berichten.

Workum – Toren Gertrudiskerk

Naam klok: Geartrui (St. Gertrudis)

Idee ontwerp/versiering: Jaap Pompstra (klokkenadviseur)

Begeleiding project: Jaap Pompstra

Gietjaar: 2020

Gegoten door: Glocken- und Kunstgießerei Rincker te Sinn (Duitsland)

Diameter: 1288 mm

Gewicht: 1417 kg

Afbeeldingen: Geartrui (St. Gertrudis) en het Stadswapen van Workum

Versiering: ornamenten, schriftbanden en reliëfs

Opschrift:

GEARTRUI IS MYN NAMME.
AS IK DE OAREN FOLGJE,
JOU IK DE HEECHSTE KLANK
HEAR ÚS OAN BY FEEST EN TANK.
IK BIN GETTEN FOAR DE STÊD WARKUM,
TROCH RINCKER ÚT SINN,
YN IT LÂN FAN NASSAU. MMXX

Links: het gieten van klok Geartrui bij Rincker in Sinn (4 september 2020).

Rechts: klok Geartrui na aankomst in Workum op 15 september 2021.

Parrega – Toren St. Johannes de Doperkerk

Naam klok: Johannes

Gietjaar: 2022

Ontwerpers versiering: Jaap Pompstra (klokkenadviseur) en Simon Laudy

Begeleiding project: Jaap Pompstra

Gegoten door: Klokken- en Kunstgieterij Reiderland / Simon Laudy

Diameter: 837 mm

Gewicht: 380 kg

Versiering: ringen en diagonalen (ruiten) zoals op de oude klok; verder op de ene zijde van de mantel Het Lam Gods met Kruis en Vlag als symbolen van de Opstanding;

op de andere zijde het hoofd van Johannes de Doper op een schaal

Opschrift:

+ MYN NAMME IS JOHANNES . IK LIED MEI DY VAN MASTER HERMANUS .
TEGEARRE KLINKE WY FOAR PARREGA . LAUDY AD MMXXII

Om klok Johannes te zien en te horen, klik op [Luiden klok Johannes Parrega](#)

Opname 5 mei 2023 door de *Klokkenexpert* [YouTube]

Het gieten van klok Johannes op 16 november 2022 bij Klokken- en Kunstgieterij Reiderland van Simon Laudy in Finsterwolde.

Rechts het resultaat: op de schotel het hoofd van Johannes.

IJlst – Toren Mauritiuskerk

Naam klok: Johannes

Gietjaar: 1542

Gegoten door: Geert van Wou de Jongere en Johan Tersteghe.

Restauratie: 2023 door Koninklijke Eijsbouts Asten

Begeleiding restauratie: Jaap Pompstra (klokkenadviseur)

Diameter: 128 mm

Gewicht: 1311 kg

Afbeelding mantel: Christus Salvator (Verlosser)

Versiering: sierranden, schriftbanden en reliëfs

Opschrift:

(M) SALVATOR (R) IS (R) MYN (R) NAME (R) OM (R) DEGEMENTE (R) TOEROPEN (R) BIN (R)
ICK (R) BEQUAME (M) MYN (R) DIENST (R) TOT (R) UVEN (R) PROFYT (R) (M) (R) ALLE (K)
UREN (K) VERKUNDIGE (K) ICK (K) IU (K) DEN (K) TYT (M) GEERT (K) VAN (K) WOU (K) ENDE (K)
JOHAN (K) TERSTEGE (K) GOTEN (K) MY (K) DOMEN (K) SCREF (K) XVC (K) ENDE (K) XLY (K)
DAER (K) BY (R)

In de 2 tekstregels 4 medaillons met Bijbelse voorstellingen.

(m) = medaillon, (r) = roosje, (k) = kopje

De Salvator klok voor en na restauratie in 2023. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was de klok zodanig beschadigd geraakt dat zij niet meer voldeed. Zij heeft jaren van haar lange leven in het plantsoentje aan de Stadsiaan van IJlst moeten slijten.

Belangrijkste geraadpleegde sites en literatuur

Beeldbank WO2

Beiaarden.nl

Site Stichting tot behoud van het Torenuurwerk

Verzetsmuseum Amsterdam

Site Verzetsmuseum Friesland

Internet op vele trefwoorden

Zie ook de bronvermelding in Bijlage 5b.

Borssum Waalkes, G.H. van, *Friesche Klokke-Opschriften met andere van elders vergeleken en met Aantekeningen, Vertaling, Registers en Platen voorzien*. Leeuwarden 1885 en de aanvullingen in *Vervolg en Laatste Stuk* van later datum.

Hoeve, S. ten., *De Nicolaaskerk van Nijland*. Gorredijk, 2014.

Lehr, A., *Van Paardebel tot Speelklok. De geschiedenis van de klokgietskunst in de Lage Landen*. Zaltbommel 1971 (2de druk).

Ottema, N., *Geschiedenis van de uurwerkmakerskunst in Friesland*. Leeuwarden, 1948.

Plantinga, W. *Historische klokkenstoelen in Nederland*. Leeuwarden 2008.

Postma, T., *Geslut- en Klokgieters te Enkhuizen 1614-1677* (2019).

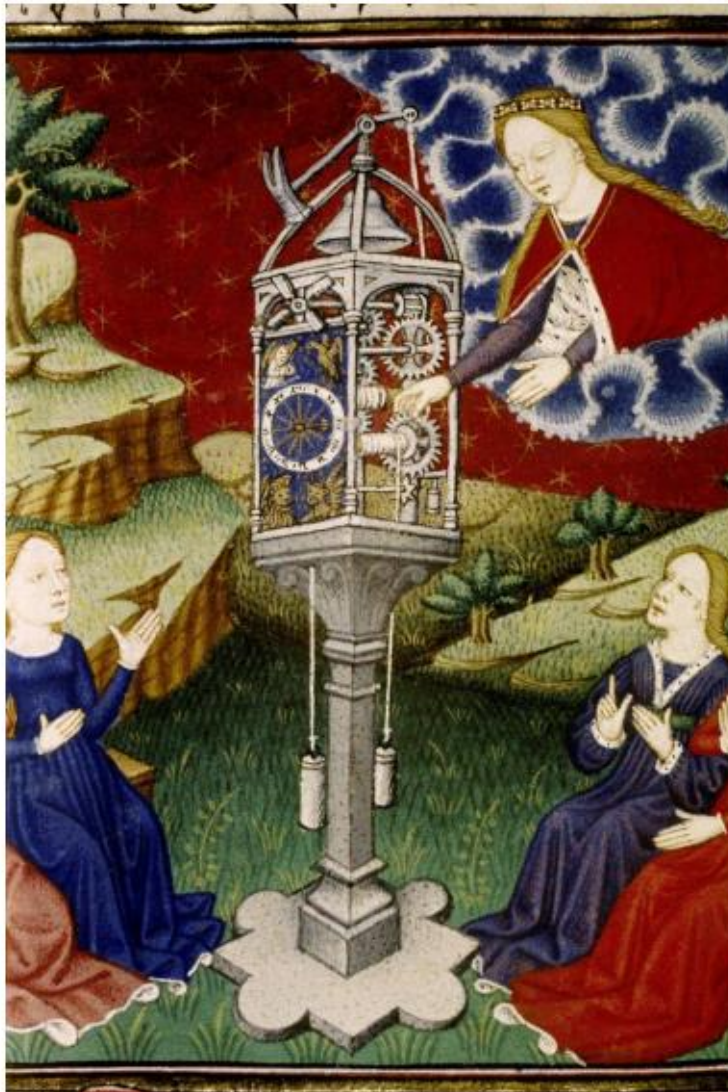
Romeyn, L.A.A. e.a., *Torenuurwerken. Tijd voor iedereen. 700 jaar openbare tijdaanwijzing*. Uitgave Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk. z. pl. 2015.

Stenvert, R. e.a., *Monumenten in Nederland. Fryslân*. Zwolle 2000.

Voorloopige lijst der Nederlandsche monumenten van geschiedenis en kunst. Deel IX De provincie Friesland. 's-Gravenhage 1930.

BIJLAGE 5b

Overzicht van de uurwerken in de torens van de Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân behorend bij het Beleidsplan 2020-2024

Miniatuur met uurwerk – afkomstig uit midden 15de-eeuws gebedenboek

Vooraf. Deze bijlage biedt een fotografisch overzicht van de uurwerken in de torens van onze stichting. Nagenoeg alle foto's zijn van de hand van de heer W.F. van der Giessen, deskundige op het gebied van torenuurwerken en nauw betrokken bij de Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk.

Meervoudige monumenten.

In Bijlage 5a over de luidklokken in onze torens en klokkenstoelen hebben wij onderstreept dat onze torens in feite *meervoudige monumenten* zijn die *meer* vragen dan het reguliere onderhoud van de bakstenen buitenkant en de inwendige constructie. Ook de zorg voor 'verborgen' onderdelen is van groot belang.

Verborgen onderdelen

Verborgen onderdelen als uurwerken en klokken zijn op zichzelf vaak óók *meervoudige monumenten*: de klokken in de torens hangen in historische houten klokkenstoelen, aan houten luidassen met ijzeren luidwielen.

De *uurwerken* omvatten een houten of gietijzeren *behuizing*, *slinger-* en *opwindsystemen* en al dan niet verlichte *wijzerplaten*. Stuk voor stuk aan het oog onttrokken onderdelen die elk voor zich goed onderhoud vragen. Van geregeld smeren tot repareren of restaureren.

Samengevat: onderhoud en restauratie van de historische klokken en uurwerken in onze monumentale torens vraagt niet alleen veel deskundigheid van ons als stichting, maar ook extra inzet voor het verwerven van de benodigde restauratie-

en onderhoudsgelden. Alsook de nodige inventiviteit bij het verwerven daarvan.

Wijzerplaat 1596 toren Nicolaaskerk Nijland. Voor de restauratie was een hoogwerker nodig. Foto mei 2019

Uurwerk Westertoren Hindeloopen, Willem Spraakel/Spraeckel, 1663.

Foto: W.F. van der Giessen

Bijlage 5 B – Torenuurwerken en Uurwerkmakers

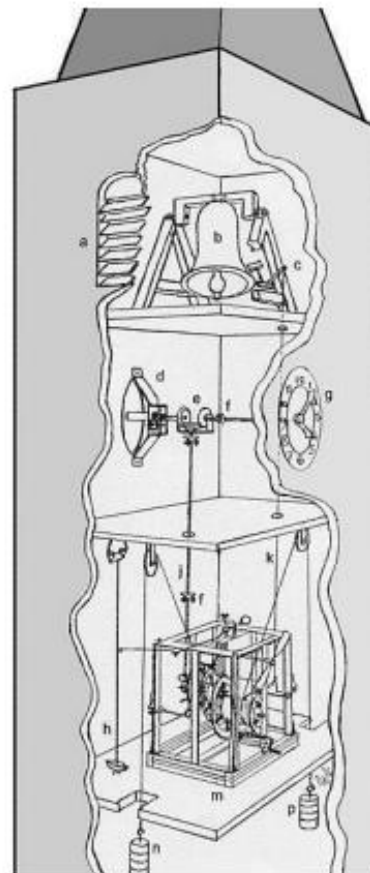
Bronnen. Voor deze bijlage is in eerste instantie gebruik gemaakt van de site van de *Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk*: <https://www.torenuurwerk.nl> *Informatie en foto's: W.J. van der Giessen*. Daarnaast van onderstaande sites, van internet - op trefwoord. Voor foto's is o.a. gegrasduid op Pinerest.

Fabriekofiel: <https://fabriekofiel.com/>
v.h. Van Bergen Heiligerlee: <https://klokkengieterijmuseum.nl>
van Kloksgewijs: <https://www.kloksgewijs.nl/>
Maakeenstijd: <http://moakeenstijd.nl>
Royal Eijsbouts Klokkengieterij: <https://eijsbouts.nl>
www.genealogieonline.nl

Hierboven: Torenuurwerk Korfhage 1907.

Hiernaast: werking torenuurwerk.
Afb.. afkomstig van Kloksgewijs
<https://www.kloksgewijs.nl/>

Samenstelling: Ypie Attema
Monumentenstichting Súdwest-Fryslân
Januari 2020

OVERZICHT UURWERKMAKERS

Vooraf. Niet van alle uurwerkmakers die betrokken waren bij een of meer van onze torens is evenveel bekend. Het zal duidelijk zijn dat de 19de- en 20ste-eeuwse uurwerkmakers en firma's het beste zijn gedocumenteerd. In woord maar ook in beeld.

Gebr. van Bergen Midwolda en Heiligerlee

Uurwerken Gaast ca. 1875; IJst 1875; Warns, 1912; Workum 1936;

De firmanaam Van Bergen is sinds 1795 bekend. In dat jaar richtte Andries Heero van Bergen in Heiligerlee de klokkengieterij c.a. 'St. Paulinus' geheten.

Het bedrijf groeide gestaag en bij gebrek aan ruimte werd al in 1862 een nieuwe fabriek in Heiligerlee gebouwd – zie de afbeelding hierboven.

Hierboven: Het bedrijf van Andries Heero van Bergen in Heiligerlee rond 1883.
Afb.: torenuurwerk.nl

Rechts: Oprichter Andries Heero van Bergen (1835-1913) omstreeks 1875.
Afb.: torenuurwerk.nl

Klokkengieterij 'Concordia' te Midwolda van de broers Berend en Heero van Bergen omstreeks 1880. Afb.: torenuurwerk.nl

In 1871 ontstaat er wrijving tussen de drie Van Bergens. Broers Berend en Heero keren terug naar Midwolda waar zij de klokkengieterij 'Concordia' oprichten. Daar werden ook brandspuiten gemaakt.

Reparatie en plaatsing van uurwerken

Al omstreeks 1863 worden door Van Bergen onderhouds- en reparatiewerkzaamheden aan torenuurwerken verricht. Daar was blijkbaar ruimschoots behoefte aan want Van Bergen nam in 1868 een uurwerkmaker in dienst.

Maar er werden ook de nodige uurwerken vanuit het buitenland geïmporteerd. Vanuit Engeland en soms Frankrijk, maar vooral vanuit Duitsland: van de firma Rochlitz uit Berlijn.

Firma Rochlitz Berlijn. In 1824 werd in Berlijn door F. Leonardt een bedrijf in torenuurwerken opgericht. Bij zijn overlijden, in 1848, nam C.F. Rochlitz het bedrijf over. De firma Rochlitz bestaat nog altijd onder dezelfde naam en in Berlijn.

Rochlitz-uurwerken werden meestal door de firma H. van Bergen uit Heiligerlee of de Gebr. Van Bergen uit Midwolda geleverd en geïnstalleerd. De beide bedrijven maakten torenuurwerken maar hebben ook op uitgebreide schaal torenuurwerken uit Duitsland geïmporteerd. Uurwerken van Rochlitz worden nog regelmatig – en dan voornamelijk in Noord-Nederland – in torens aangetroffen.

Voor zover ons bekend bevinden zich in onze torens geen uurwerken van de firma Rochlitz.

Uurwerken van de Duitse firma's Weule, Korfhage en Vortmann (verderop besproken) werden graag geïmporteerd. Ze werden niet zelden door Nederlandse uurwerkmakers onder eigen naam geïnstalleerd. Zie de advertentie hiernaast.

Torenuurwerkenfabriek
van C. F. ROCHLITZ, Berlijn.

vervaardigt met 60 personen en 40 specialmachines. Jaarlijkse productie van 100 Uurwerken, afnemende door constanten gang, behouden zeer weinig gewicht en zijn evenzeer van minime slijting onderhevig. Dit resultaat wordt verkregen door zeer nauwkeurige constructie en bewerking met uitzonderlijk werkende machines.

BEKRONINGEN.

Koninklijke Pruisische Staatsmedaille 1873.	Elzevier Medaille Amsterdam 1882.
" " " " 1886.	Gouden " " Parijs 1889.
Eere-Diplome België 1879.	" " " " St. Louis 1904.
Honoraire Medaille Amsterdam 1885.	Lid der Jury Chicago 1893.

Bestige plaatsen waar hier te lande geleverd:
Amsterdam, Groningen, Appingedam, Schiedam, Gouda, Rotterdam, Dordrecht, Utrecht, Gouda, Dordrecht, Assen, Willemstad, West-Indien, Bonaire, Friesland, Middelburg, Eindhoven, Wierden, etc. etc.

Leidt Uurwerk wordt berekend en gemaakt naar den arbeid die het zal hebben te verrichten en is van constanten kracht, waardoor men of wind of andere strooming geen invloed op den gang kan hebben.

Aanvragen voor bestelbestelling bij den algemeenen Vertegenwoordiger:
A. VEENHOFF, Stadsuurwerkmaker, GRONINGEN,
en bij onzen Agent D. WIELINGA, Uurwerkmaker, Franeker.

**B. Eijsbouts Asten – Klokkengieterij en Fabriek van Torenuurwerken
Uurwerken Pingjum 1916 en Fols gare 1962**

Oprichter **Bonaventura Eijsbouts** (Asten 1847-1920) begon in 1872 in Asten als horlogemaker te Asten, maar maakte al in 1879 zijn eerste twee torenuurwerken. Daarmee legde hij de basis voor de 'Nederlandsche Fabriek voor Torenuurwerken' aldaar.

Uurwerk Pingjum – 1916
Foto W.J. van der Giessen

Voorbeeld van een registratieplaatje met nummer torenuurwerk Meppel uit 1908.

Briefhoofd uit 1894 met medailles tentoonstellingen Antwerpen en Erfurt 1894.

In 1894 werd een torenuurwerk van Eijsbouts op de Wereldtentoonstelling in Antwerpen bekroond – wat leidde tot toename van bekendheid én verkoop. De mechanische uurwerken van Eijsbouts Asten staan te boek als zeer degelijk en bijna onverslijtbaar – mits goed onderhouden, natuurlijk.

Na de Tweede Wereldoorlog is de firma Eijsbouts zich meer gaan richten op de gieterij – en worden klokken en carillons in binnen- en buitenland geleverd. Vaak i.c.m. elektronische uurwerkinstallaties. De Koninklijke Eijsbouts/Royal Eijsbouts heeft in 2015 de noodlijdende klokkengieterij van de fa. Petit & Fritsen (ca. 1815 te Aarle-Rixtel) overgenomen. Royal Eijsbouts werkt wereldwijd en staat te boek als de grootste klokkengieterij van klokken, carillons en beiaarden ter wereld. Het bedrijf herstelt en restaureert ook klokken en torenuurwerken.

Wolter Jakob Koek Tiesz.
Uurwerk Koudum - ca. 1950

W.J. Koek (Finsterwolde 1912- Ter Apel 1989) was als uurwerkmaker werkzaam bij klokkengieterij en uurwerkenfabriek Concordia te Midwolda, maar blijkens advertenties was hij ook als zelfstandig uurwerkmaker gevestigd in zijn geboorteplaats Finsterwolde.

Behalve uurwerkmaker was hij tekenaar, horlogemaker en klokkengieter. In de jaren 1950-1956 had Koek blijkens foto's ook de beschikking over een werkplaats in Heerde.

Uurwerk Koudum, ca. 1950
Foto F.W. van der Giessen

De werkplaats van W.J. Koek in de aanbouw van het woonhuis aan Hoofdweg 103 in Finsterwolde. Tweede van links: W.J. Koek.

Foto uit 1972 afk. van [genealogieonline.nl / genealogie-koek](http://genealogieonline.nl/genealogie-koek)

Fa. Ed. Korfhage & Söhne
Uurwerk Warns, ca. 1900

De uurwerkmakerij van de Fa. Ed. Korfhage & Söhne is nog steeds gevestigd in het Duitse Buer/Gelsenkirchen – niet ver van Oberhausen. Opgericht in 1810 door Matthias Korfhage nam Eduard Korfhage (1825-1906) het bedrijf van zijn vader over. In 1855 maakte hij het eerste Korfhage-torenuurwerk. Na verloop van tijd specialiseerde het bedrijf zich ook in elektrische aandrijving en beiaarden.

Op de Wereldtentoonstelling in 1883 in Amsterdam ontving de firma Korfhage een gouden medaille voor de hoge kwaliteit

van hun uurwerken. En zo staan deze nog steeds bekend.

Korfhage-uurwerk – toren niet bekend.

Gerrit de Looze – Leeuwarden
Uurwerk Gauw, 1894

Gerrit de Looze is in 1828 in Bolsward geboren. Rond 1900 is hij werkzaam als horloge- en uurwerkmaker aan de Potmarge te Leeuwarden.

Op dit moment is ons niet veel meer over Gerrit de Looze bekend.

Uurwerk Gauw

Foto: W. F. van der Giessen

Simon Rodenburg – Sneek
Uurwerk Ferwoude – ts. 1865 en 1878
Uurwerk Molkwerum - 1877

Volgens bijgaand Attest in de Leeuwarder Courant van 29 oktober 1869 leverde Rodenburg, uurwerkmaker te Sneek, goed werk. De aanbeveling was natuurlijk bedoeld als reclame voor de maker. De uurwerken van Rodenburg zijn uniek vanwege hun sierlijke vormgeving.

ATTEST.

BRITSWERD, December 1868.
KERKVOOGDEN der Hervormde Gemeente te Britswerd nemen bij dezen de vrijheid de aandacht des publieks te vestigen op het **TOREN-UURWERK** alhier. Dit Uurwerk, door den Heer **S. Rodenburg te Sneek** vervaardigd, munt uit door *regelmatigheid van gang, netten vorm en mede wegens billijken prijs*, weshalve genoemde Heer alle aanbeveling verdient.

De Kerkvoogden voornoemd,
S. J. FALSMA,
T. E. HEEG,
J. B. SWIKRSTRA.

Willem Spraakel – Haarlem
Uurwerk Hindeloopen - 1663

Willem Spraeckel (Goor ca. 1640 – Haarlem 1705), signeerde vaak met 'Willem Spraakel' maar staat ook wel bekend als Sprakel. Willem had het vak geleerd van zijn oom Jurrien Spraeckel, uurwerk- en instrumentmaker te Zutphen. Rond 1665 vestigt Willem Spraakel zich in Haarlem, maar tussen 1670 en 1680 werkt hij met zijn broer Jacob bij zijn zieke oom in Zutphen om diens werk – verspreid in het land - af te maken. In 1680 staat hij weer ingeschreven in Haarlem.

In 1663 maakt Spraakel, mogelijk vanuit Haarlem, het uurwerk voor de Westertoren in Hindeloopen. Het is ons oudste uurwerk.

Foto: W.F. van der Giessen.

**B. VORTMANN/RECKLINGHAUSEN (DTSL)
Uurwerk Nijland 1914**

Over de geschiedenis van de firma Vortmann kon tot nu weinig informatie worden gevonden. Niet anders dan de grafsteen van de oprichter en een afbeelding van de fabriek op een tijdschrift van de *Verein der Turmuhr Fabrikanten Deutschlands*. Zo te zien was het een grote fabriek die in elk geval tot in de jaren zestig van de vorige eeuw heeft bestaan. Vortmann werkte we samen met de Duitse uurwerkmakers Weule en Korfhage.

Nijland, 1914. Foto: W.F. van der Giessen

**FA. WEULE/BOCKENEM (DTSL)
Gauw 1849 en Parrega ca. 1910**

Johann Friedrich Weule (1811-1897) richtte in 1837 in Bockenem (Harz) een werkplaats op voor de fabricage van huisuurwerken. In 1847 brandde zijn bedrijf bij een grote stadsbrand nagenoeg geheel af. Bij de wederopbouw begon hij een fabriek voor torenuurwerken die zou uitgroeien tot een van de grootste van Duitsland.

De firma leverde uiterst degelijke, welhaast onverslijtbare uurwerken. Deze

werden ook vaak geïmporteerd door Nederlandse uurwerkmakers en dan onder eigen naam geïnstalleerd.

Bron: internet

Bron: internet

J.F. Weule (1811-1897)

Het bedrijf groeide uit tot één van de grootste torenuurwerk-fabrieken van Duitsland – met in 1920 wel 75 werknemers. Helaas ging het als gevolg van te grote behoudendheid in 1953 failliet.

BIJLAGE 5c

Fotografisch overzicht van de uurwerken in de torens van de Stichting tot Behoud van Monumenten in de gemeente Súdwest-Fryslân behorend bij het Beleidsplan 2020-2024

Horologium Sapientiae – Uurwerk van de Wijsheid

'Sapientia', de goddelijke wijsheid die uitgebeeld wordt als een vrouw met een open boek in de linkerhand, duidt met haar rechterhand een tandwiel van een groot mechanisch uurwerk aan.

Het uurwerk heeft slechts één wijzer, voor de uren, zoals alle uurwerken tot in de 17de eeuw.

Voor het uurwerk zit een geestelijke, de Duitse mysticus Henricus Suso. Ver boven hun hoofden hangt een klok (niet zichtbaar op deze uitsnede) die aangedreven wordt door het uurwerk.

Naast de Wijsheid staat nog een mechanisch klokkenspel. Aan het uurwerk hangt een grote astrolabe.

Iets verderop staat een tafel waaraan een kwadrant en een zonnewijzer hangen, en waarop twee andere zonnewijzers naast een kleiner door een veer aangedreven uurwerk liggen.

*Afbeelding: Henricus Suso, 1450-1460 / Handschriftenkabinet, IV 111, fol. 13v
Koninklijke Bibliotheek van België (fragment).*

Torenuurwerk Burgwerd 2^e helft 16^e eeuw

Uurwerk: ca. 1550. Merk/maker: niet bekend.

Mechanisch smeedijzeren torenuurwerk. Electricische opwinding: Brunia & Zn Exmorra.
Oorspronkelijk een waaguurwerk dat later is omgebouwd tot slingeruurwerk.

Foto: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk Ferwoude(1) ca. 1875

Uurwerk: ca. 1875. Merk/maker: S. Rodenburg, Sneek.

Het uurwerk is in bedrijf, wordt sinds 2016 automatisch opgewonden en twee keer per dag gelijkgezet.

Foto's: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk Ferwoude(2) ca. 1875

Torenuurwerk Gaast 4^e kw. 19^e eeuw

Uurwerk: 1875 (mechanisch). Merk/maker: A.H. van Bergen, Heiligerlee.

Het uurwerk is jaren geleden al buiten gebruik gesteld en heeft tot 2009 gedemonteerd in een kist in het gemeentehuis gelegen. In 2009 is het terug geplaatst in de nog aanwezige uurwerkkast in de toren.

Foto: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk Gauw 1894

Uurwerk: 1894. Merk/maker: Fa. Weule, Bockenem/Harz.

Foto: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk Hindeloopen 1663

Uurwerk: 1663. Maker: Willem Spraakel.

Gebouwd als waaguurwerk. In 1694 omgebouwd tot slingeruurwerk.

Waarschijnlijk ook door Willem Spraakel.

Het uurwerk is in 2010 schoongemaakt en weer draaiende gemaakt.

Het is echter buiten bedrijf.

Foto: van W.F. van der Giesen

Torenuurwerk Koudum ca. 1950

Uurwerk: ca 1950 vervaardigd en in bedrijf. **Maker: Wolbert Jakob Koek, Finsterwolde.**
Foto: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk Molkwerum 1877

Uurwerk: 1877. Maker: S. Rodenburg, Sneek.
Wordt dagelijks opgewonden door een vrijwilliger.

Foto: W.F. van der Giessen

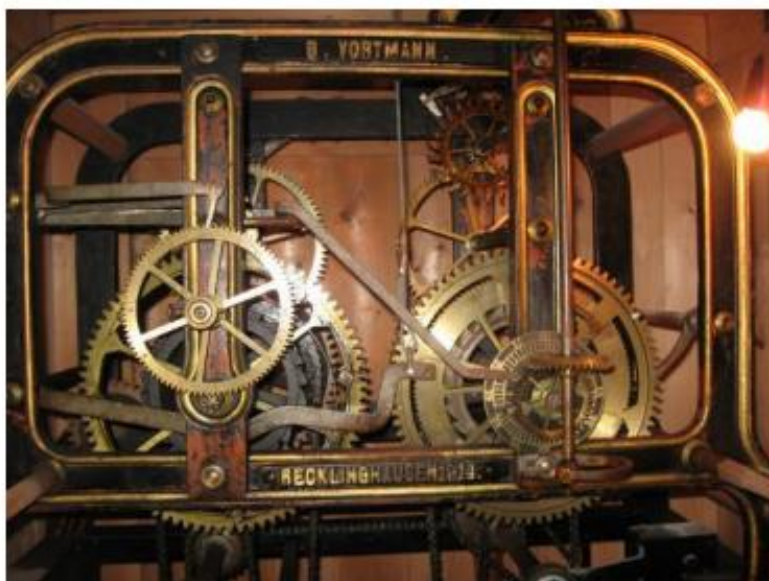
Torenuurwerk Nijland 1914

Uurwerk: 1914. Merk/maker: B. Vortmann/Recklinghausen (Dtsl.)

Het oude uurwerk uit 1894 van G. de Looze/Leeuwarden werd in 1914 vervangen door een exemplaar gemaakt door B. Vortmann te Recklinghausen/Duitsland. Het kostte fl. 850,00 en het werd geplaatst door de Bolswarder uurwerkmaker Hendrik Ypes Kramer die zich had toegelegd op het leveren en plaatsen van geïmporteerde torenuurwerken.

Informatie afkomstig uit: S. ten Hoeve, *De Nicolaaskerk van Nijland*. Gorredijk 2014, p. 77

Foto's: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk Parrega ca.1910

Uurwerk: ca 1910. Merk/maker: fa. Weule, Bockenem/Harz.

Foto: W.F van der Giessen

Torenuurwerk Pingjum 1916

De klok mag op
het moment van
openden niet
staan. Als dat
wel gebeurt
lopen aan en
slagen van
het tong, alles
Van Veen.
De Lijfmeester
van de klok.

Uurwerk: 1916. Merk/maker: B. Eijsbouts, Asten.

Mechanisch uurwerk (ijzer en messing).

Wordt dagelijks door een vrijwilliger opgewonden.

Foto: Leeuwarder Courant d.d. 25 juli 2006 [Bijdrage torenuurwerk Pingjum.]

Foto uurwerk: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk Warns ca. 1900

Uurwerk: ca. 1912. Merk/maker: Gebr. Van Bergen Midwolda
Mechanisch uurwerk; buiten werking.

Foto: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk Workum 1936

Uurwerk: 1936 (bouw- of verbouwjaar).

Merk/maker: Gebr. Van Bergen/Midwolda.

Uurwerk met twee slagwerken en een elektrisch opwindsysteem uit de eerste helft van de 20ste eeuw.

Foto's: W.F. van der Giessen

Torenuurwerk(1) IJlst 1875

Uurwerk: 1875. Merk/maker: Gebr. van Bergen/Midwolda.

Het uurwerk is in bedrijf en wordt sinds 2014 automatisch opgewonden.

Foto's: W.J. van der Giessen

Torenuurwerk(2) IJlst 1875

